

Dit is moeilijk (II)

Liefste papa, dit is moeilijk

Zestien jaar hadden we nodig om het mysterie van de laatste maanden van jouw leven te ontrafelen. Ik liet mijn kindertijd achter me, werd vrouw en verliefd, ik trouwde met Bert en werd moeder van drie mooie zonen: Hans, Peter en Rob. Mijn handen raakten gevuld met het dagelijks gezinsleven.

Maar jij, jij was altijd daar, het voelbare mysterie in de kamer, een echo die aanhoudend fluisterde. Afscheid nemen van jou groeide uit tot een levenslang verhaal van mijn drang om alsmäär dichter bij jou te komen. Steeds als ik denk dat het is afgerond, zelfs tachtig jaar na jouw abrupte vertrek, doemt er weer iets op, een nieuwe taak, een plicht.

Tien maanden na jouw verdwijning capituleerde nazi-Duitsland. Ik was toen net veertien jaar geworden en herinner me een overweldigend gevoel van vreugde, een jubelende wervelwind binnen in mij. Vrijheid, geen honger meer, geen angst, geen gruwelijke meldingen meer in de klas dat er iemand was doodgeschoten en vooral, vooral wat mama zei: 'Nu komt papa snel terug.' Kwam die dag maar snel, ik had je zoveel te vertellen! We zouden weer samen zijn, ik zou weer in mijn eigen bed slapen en jij op jouw plek naast mama.

De harde cijfers waren dat er bijna een half miljoen mensen vermist waren na de capitulatie.

Net als deze ontelbare anderen, zette mama een zoektocht op; ze schreef naar organisaties die zich bezighielden met het

opsporen van vermiste personen. Ze benaderde mensen van wie ze de adressen via via wist te achterhalen. Soms vielen er handgeschreven brieven op de deurmat. Iemand had je nog gezien, weer een ander had een adres van iemand die samen met jou gevangen had gezeten in een Duits kamp. Mama bleef schrijven: 'U kunt zich mijn angst en onrust wel voorstellen.' Er kwamen officiële brieven van het Rode Kruis. Het zijn nu oude documenten, vergeeld en opgeborgen in mijn archief.

In onze woonkamer aan de Johannes Camphuijsstraat veroorzaakten ze onzekerheid die uitmondde in wanhoop over het noodlot dat jou moest hebben getroffen. Beetje bij beetje konden we met broze lijntjes de schets maken van jouw laatste levensmaanden. Daar aan de tafel waar jij zo vaak had gezeten, schrijvend, denkend en peinzend, legden wij de puzzelstukjes van treurnis. Het duurde lang voordat ik het besef kon aanvaarden dat je niet meer terug zou komen. Dat jij in de meedogenloze einddagen van de oorlog terecht was gekomen in de verpletterende greep van de nazi-paniek.

Ik heb alle plekken waar je was na 7 augustus 1944 altijd gemeden. Nu echter dwing ik mezelf met je mee te reizen. Ik pak je hand, maar vergeef me, ik moet op deze tocht mijn ogen vaak neerslaan.

Vanaf het moment dat je bij ons voor het laatst de hoek om was gelopen, zat je in eenzame opsluiting in de cel van het Oranjehotel, de *Polizeigefängnis*. Zeven nachten slapen op een strozak of op de harde vloer. Je werd van meet af aan, dat begrepen wij steeds beter, beschouwd als een verzetsman, een gevaar voor Hitlers macht. Eenzame opsluiting vanwege je strijd voor vrijheid en vooruitgang, had je eerder doorstaan, papa, in Fort Zeelandia in Suriname. Hoeveel konden je lichaam en ziel nog verdragen? Je zwarte huid waar je zo trots op was, werd een mikpunt van vernedering door de racistische Sicherheits-

dienst. Met diepe minachting las ik later over Duitse bewakers die met een natgemaakte vinger langs de lichamen van Zwarte gevangenen gingen, als wilde men testen of de zwarte huid afgaf, een kwaadaardig machtsvertoon.

Hoop op een weerzien met ons, moet je lange tijd kracht hebben gegeven. Misschien haalde je opgelucht adem toen je uit Scheveningen weg werd gevoerd, en voelde het alsof je ontsnapt was aan het vuurpeloton op de Waalsdorpervlakte. Het noodlottig einde van meer dan tweehonderd dappere verzetsmensen. Onder hen bevonden zich ook jouw kameraden die ooit zij aan zij stonden in dezelfde verzetsgroep als jij, actief betrokken bij het illegale blad *De Vonk*. Pas veel later ontdekten we dat jij, in het diepste geheim, bijdroeg met artikelen en deelnam aan clandestiene vergaderingen.

‘Kent u Anton de Kom? Ja dat is mijn vader.’ Soms waren het toevallige ontmoetingen. De arts die ik voor mijn gezondheid consulteerde, zag mijn naam staan; hij zag mijn bruine huid. Hij vertelde dat hij samen met jou, geboeid was weggevoerd vanuit de kille gevangenis in Scheveningen naar het station Hollands Spoor en daarna naar Kamp Vught.

15 augustus 1944. Ik voel jouw hand in de mijne, zie jouw blik onderweg, doordrenkt van woede en pijn. Je speurt de voorbijglijdende straten van Den Haag af, hopen een glimp van ons op te vangen, als een laatste foto.

In de Johannes Camphuijsstraat wisten wij dit alles niet, we waren onverwachts en abrupt beroofd van een onmisbare schakel in ons gezinsleven.

Bij mama sijpelden de berichten binnen. Je was al ruim een jaar weg toen het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen officieel bevestigde dat jij vanuit Vught was overgebracht naar het Kamp Sachsenhausen bij Oranienburg. De Surinaamse verzetsman, Chris van de Montel, had zich gemeld; hij schreef

mama een brief. Nadat hij, met gevaar voor eigen leven, Joodse onderduikers schuilplaatsen geboden had in Amsterdam, was hij opgepakt. In het kamp Sachsenhausen/Oranienburg zagen jullie elkaar. Jullie hadden dezelfde weg afgelegd vanuit Vught naar Duitsland: vijf dagen en nachten in een afgesloten wagon, geen licht, geen lucht, wentelend in je eigen ontlasting, geen eten en geen drinken.

Dit zijn de momenten dat ik mijn ogen neersla, papa.

Maar ik laat je niet alleen, ik reis mee.

Chris van de Montel heeft je nog gesproken die winter in Duitsland, voordat hij zelf ernstig ziek werd afgevoerd naar een barak voor de zieke gevangenen. Kon de herinnering aan jullie beider Suriname momenten van licht brengen, al was het maar een koortsvisioen? Dat hoop ik. Maar de gaskamers, de galgen, de executies, de brandovens die jullie omringden; de bergen as van de doden waarmee de nazi's wegen aanlegden, het moet onontkoombaar zijn geweest. De nazi's werden steeds razender, de geallieerden zaten ze op de hielen, en ook dit kamp werd verlaten. Van de Montel bleef ziek achter in Sachsenhausen en werd in april 1945 bevrijd door het Rode Leger. Waar jij gebleven was, wist hij ons niet te vertellen.

Mama's lichaam en geest werden tot het uiterste getergd in die jaren na de bevrijding. Ze zette door. Jou vinden was onze obsessie. Weten wat er gebeurd was. Wat je had doorstaan. Waar je was. Je familie in Suriname hield, samen met ons, de adem in. 'Nog geen nieuws over Anton?' Je broer Jules bleef die vraag tot zijn dood herhalen.

Mama liet jouw vermissing omroepen bij Radio Omroep Herrijzend Nederland. 'Als het niet te veel geld kost'; haar eigen berooidheid kon ze niet verbloemen. Zo moet het op de radio hebben geklonken: 'Inlichtingen. Cornelis Gerard Anton de Kom, geboren 22 februari 1898 te Paramaribo (West-Indië),

gearresteerd 7 augustus 1944 tot 15 augustus 1944 te Scheveningen. 15 augustus overgebracht naar Vught vanwaar na Dinsdag (6 september) overgebracht naar Oranienburg bij Berlijn en vandaar waarschijnlijk weer naar een andere plaats.' Mama schreef erbij: 'Deze inlichtingen heb ik van bekenden. Van hemzelf heb ik tot nu toe niets gehoord.'

Ik lees haar vertwijfeling: 'De idee dat hij niet meer terugkomt is ondragelijk.' Geld voor het maken van kopieën van dierbare foto's had ze niet: 'Ingesloten doe ik een foto toekomen van mijn man, wel geen mooie, maar u zult hem er toch wel in herkennen. Wanneer u mij terugschrijft wilt u mij de foto gelijk weer insluiten a.u.b.?' Zoekend naar een bevestiging: 'Er wordt mij wel gezegd houd nog moed, er zitten er nog zoveel bij de Russen, zou dat waar zijn, zou mijn man zich daar nog kunnen bevinden?' Niets mocht een antwoord in de weg staan: 'Postzegel ingesloten voor het terugschrijven.'

Wonderwel kwam er nog een brief. 5 oktober 1947 staat erboven getypt. Je bent dan drie lange jaren weg. De schrijver kenden wij niet. Hij had jouw foto gezien in een van de opsporingsbladen. Gedetailleerd schrijft hij mama dat hij een vertrouwensman was geweest van de Hollanders in het Kamp Neuengamme en een kameraad van een toenmalige bekende gevangene, de CPN-politicus en Kamerlid, Louis de Visser, die ziek lag in zaal 7. Ik was zestien jaar toen de brief kwam; het moet voor mama gelezen hebben als een sluitstuk van de nachtmerrie. 'Die andere plaats', waar Chris van de Montel het over had gehad, was dus Neuengamme. 'Uw man was tevens op zaal 7 gelegen en wel longpatiënt. Hij was erg op zichzelf en niet spraakzaam. Toen de toestand van uw man zich verergerde, werd hij overgeplaatst naar zaal 3 waar hij ook is overleden.' Hij vervolgt: 'Hij is aan zijn longziekte overleden, het was wel zeker dat hij T.B. had. De juiste datum weet ik niet, toen ik

erna informeerde wist men mij te zeggen dat hij reeds dood was.' Verder in korte zinnen dat Neuengamme in chaos verkeerde en geëvacueerd werd. Het patroon van de overlever: mondjesmaat de hel vertellen. Piëteit voor ons, zijn wachtende gezin? 'Hij is langzaam maar zonder pijn gestorven.' De doods-tijding voelde onwerkelijk aan. Ziekenzaal 7, ziekenzaal 3. Er klinkt iets zachts uit dat woord, een vaag vermoeden dat er zorg was of een tedere aanraking. De rauwe werkelijkheid was anders. Voor de zieken in de overvolle smerige kribben van de nazi's was het einde vaak een verlossing.

'Zonder pijn heengegaan.' Zou het? Ik herinner me niet dat er een moment was waarop ik voelde 'papa is dood'. Mijn geest heeft nog lange jaren verwacht: die komt nog thuis.

Zusje

Bombardement

Lieve papa,

Ik heb geen idee of je daar in gevangenschap in Neuengamme ooit iets hebt gehoord over die 3e maart in 1945. Misschien was je al te zwak om informatie op te nemen of hebben de kampbezoekers jullie helemaal afgesloten voor het nieuws uit de buitenwereld. Er bestaat natuurlijk wel een kans dat iets dermate groots zelfs door de muren van Neuengamme zijn weg vond. Ik hoop eigenlijk van niet want wat kon je ermee, behalve je eindeloos zorgen maken over ons?

Ik ga het je nu vertellen.

Sinds de dag van jouw arrestatie in augustus 1944 sliep ik op jouw plek in de voorste slaapkamer van ons huis. Ton had een bed in diezelfde kamer, toen Ad en Cees naar Duitsland moesten voor de Arbeitseinsatz. Ton, mama en ik waren dag en nacht samen, honger en kou waren onze metgezel.

Mama ging er wel eens op uit om een oudere mevrouw te helpen in de huishouding. Inkomsten hadden we niet, we waren overgeleverd aan de gaarkeuken (die grijze 'soep' noemden we muizenstaartsoep, dan weet je al genoeg). Eetbonnen van Ad en Cees, hulp via de kerk, burens of familie, dat was het wel. Honger, honger hongerwinter.

In de weken voor 3 maart 1945 hoorden we regelmatig, vaak dagelijks, het luide gejoel van het luchtalarm. Ik raakte er nooit aan gewend, je wist niet wat er op zou volgen en moest altijd dekking zoeken. En dan die verdoemde raketten. De Duitsers

hadden in het Haagse Bos en bij Wassenaar in de bossen lanceerinstallaties opgesteld van waaruit ze onbemande raketten konden afvuren richting Antwerpen en vooral richting Londen: *Vergeldungswaffen* noemden ze die, wij kenden ze als v1's en v2's. Afschuwelijke wapens die dood en verwoesting veroorzaakten. Een lancering ging wel eens fout en dan stortten de raketten neer in Den Haag en omgeving.

De oorlog woedde in hevigheid, zo vlak bij ons. De Engelsen probeerden de Duitse installaties te vernietigen en voerden bombardementen uit op het Haagse Bos, een kwartiertje lopen vanuit ons huis. Dat weet je vast nog, papa.

Ton en ik kenden de instructies maar al te goed: als er een luchtalarm afgaat, ga je zo snel als je kunt naar de deurposten bij de voordeur. Die bleven bij een bombardement meestal overeind. Leven met voortdurende angst en onverwachte schokken kun je nooit echt leren. Je doet wat moet en pas later beseft je hoe extreem de omstandigheden waren.

Als mama op pad was, speelden Ton en ik binnen met het tweekamerpoppenhuis dat jij voor mij had gemaakt. Herinner je je nog de meubeltjes die Ad had gemaakt van luciferhoutjes en de lampjes gemaakt door Cees? Je weet hoe zachtvaardig Ton was, hij ging zo mee in mijn poppenspel met de vaste rolverdeling: vader, moeder en kind. Ik verzon het verhaal. De baby was vast ziek, had honger, had hulp nodig of moest in bed gelegd worden.

Mama had mijn poppenhuis in de erker opgesteld. Ik denk dat het in februari 1945 was, Ton en ik waren alleen thuis en speelden in de erker. Het luchtalarm ging, dus renden we uit de erker, door de woonkamer, naar de voordeur. We hoorden een oorverdovende knal. Onmiddellijk werd ik overmeesterd door een totale paniek, gooide de voordeur open en begon onophoudelijk te gillen, bovenaan het trappenhuis. Geen woord

kwam eruit, alleen een aanhoudende kreet. De buurvrouw van boven kwam naar beneden gesneld en gaf mij zonder nadenken een genadeloze klap in het gezicht: 'Stel je niet zo aan, kind!' Mijn gezicht gloeide van een felle pijn die ik nooit eerder had gevoeld. De paniek ging er niet mee weg, maar de pijn en schrik zorgden ervoor dat mijn gillen overging in huilen. Terug binnen bleken alle ruiten aan diggelen, de plek waar we enkele minuten eerder hadden gespeeld was bezaaid met glasscherven. De hele wijk was vol glasscherven, er was nagenoeg geen ruit meer heel in ons Bezuidenhout.

Of dit de laatste druppel was voor mama weet ik niet, maar ze nam in die dagen het pijnlijke besluit om Ton en mij mee te sturen met het kindertransport richting Drenthe. De dokter had er bij haar op aangedrongen omdat wij ondervoed waren en de situatie in Den Haag steeds gevaarlijker werd. Dit moet voor haar een duivels dilemma zijn geweest, zonder kinderen en man achterblijven op een plek die in die weken het brandpunt van de oorlog leek te zijn geworden.

Op de ochtend van die 3e maart gingen we vroeg op pad, we hadden om acht uur een afspraak om medisch gekeurd te worden ter voorbereiding op het transport. Je weet nog wel, papa, dat het gezondheidscentrum bij de Juliana van Stolberglaan was. Bij het horen van het gebrom van vliegtuigen kreeg ik een heel naar voor gevoel. 'We gaan niet!' Ik weigerde verder te lopen en mama besloot ter plekke de afspraak voor de keuring dan maar te laten en koers te zetten naar haar nicht op de Hoefkade. Die had ons op het hart gedrukt bij haar te komen schuilen omdat het voor heel Den Haag wel duidelijk werd dat het Bezuidenhout steeds gevaarlijker werd.

De tocht die volgde zal ik nooit vergeten, papa. We liepen steeds harder, de lucht kleurde vuurrood van brand en neervallende bommen, de top van de Liduinerkerk aan de Schenkkade

werd geraakt en viel naar beneden. Minuten eerder waren wij daar langs gelopen. Met z'n drietjes, we hadden niets bij ons, terwijl achter ons onze wijk veranderde in een verwoest gebied, een vuurzee.

Ik heb me vaak afgevraagd, papa, hoe mensen veranderen wanneer het pure overleven zo normaal is geworden. Direct na het bombardement, dat een fatale vergissing bleek van de Engelsen, waren mensen ten einde raad en werden de ruïnes van de huizen geplunderd. Houten deuren en kasten werden meegesleept om te gebruiken als brandhout voor de kachel en iedereen, iedereen was op zoek naar iets eetbaars. Uitgeput en uitgehongerd gingen we 's middags terug naar huis om te zien hoe het erbij stond en spullen te redden. Net als zoveel anderen liepen we met een kinderwagen en een onderstel van een poppenwagen. Alles met wielen was te gebruiken om vracht op te laden voor de vlucht. Fietsen waren er niet meer, de Duitsers hadden die al eerder allemaal geconfisqueerd. Bij de Schenk-kade stonden Duitsers water te pompen uit de Schenk om de branden te blussen. Er was nauwelijks brandweercapaciteit meer in Den Haag, brandweermensen waren uitgehongerd, ondergedoken of weg.

Alles was afgesloten, overal waren er vlammen, we moesten via Voorburg naar de Johannes Camphuijsstraat lopen. Een tocht van bijna twee uur. Onderweg ging er maar één ding door mijn hoofd: het geeft niet als ons huis er niet meer staat, als dat Zweeds wittebrood nog maar in de broodtrommel ligt. Juist in die dagen hadden wij, de hongerigen, voor het eerst in jaren het allersmaakvolste brood ooit gekregen. Een halfje per persoon en een pakje margarine. Streng bewaakt door mama natuurlijk, we moesten er zo lang mogelijk van eten. Mijn visioen over het wittebrood was niet uitzonderlijk, sommige mensen waren eerder op de dag hun huis uit gevlucht met enkel dat brood in

hun hand. Alles kon vergaan, als je maar wat te eten had.

Eenmaal aangekomen ontwaarden we aan het eind van de straat vuur, vuur, vuur. Ons huis stond er nog, en de deur zat er nog in. Overal glas. We gingen als eerste op zoek naar het brood, het lag er nog! We raapten snel wat kleren bij elkaar, want lang konden we daar niet blijven. En papa, dit moet je weten. Mama ging koortsachtig op zoek naar iets anders: het porseleinen servies dat ze ooit van jou had gekregen. De wijk lag in puin, maar als een wonderteken had het servies geen krasje opgelopen. Met alle zorg werd het ingeladen en voortgeduwd via Voorburg naar de Hoefkade. Daar liepen we met z'n drietjes, een smeulende wijk achter ons latend.

Twee maanden later werden we bevrijd en begon het puinruimen.

En het wachten op jou.

Men zegt dat porselein kwetsbaar is, maar in feite is het sterk, we hebben het gebloemde servies dat jij ooit aan mama gaf nog staan.

Kus van je dochter Judith (altijd bang voor vuur)